

МОТИВИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ

У статті доведено важливість соціально-побутової та національної лірики, де простежується безмежна любов до України, турбота про її майбутнє. Виражаючи у своїх поезіях корінні національні і соціальні інтереси українського народу, Т. Шевченко стає виразником і захисником його інтересів. Виявлено, що творчість Т. Шевченка пробуджує в нас велику милосердну любов до людини і великий неповторний гнів до несправедливості й зла.

Ключові слова: національні інтереси, духовність, совість, свобода, народне буття.

Содержание статьи доказывает важность социально-бытовой и национальной лирики, где прослеживается безграничная любовь к Украине, забота о её будущем. Выражая в своих поэзиях коренные национальные и социальные интересы украинского народа, Т. Шевченко становится выразителем и защитником его интересов. Определено, что творчество Т. Шевченко пробуждает в нас большую милосердную любовь к людям и большой неповторимый гнев к несправедливости и злу.

Ключевые слова: национальные интересы, духовность, совесть, свобода, народное бытие.

The content of the article proves the importance of the social-domestic and national lyric poetry; the unlimited love for Ukraine and the anxiety about its future can be traced in the lyrics. In expressing through the poetry the basic national and social interests of the Ukrainian people T. Shevchenko became the spokesman the defender of their interests.

It was revealed in the course of our investigation that the artistic works created by T. Shevchenko awake the great merciful love for a man and the great righteous indignation against injustice and evil.

Key words: national interests, spirituality, consciousness, freedom, common existence.

Пізнати феномен Шевченкового слова намагалися всі без винятку генерації українців. Здавалося б, у незалежній Україні процес вивчення творчості генія (як і втілення в життя його політичних заповітів) мав би набути систематичного та глибинного характеру і виходити насамперед з української перспективи експлікувати феномен Шевченка-націотворця. Але цього, на жаль, досі не сталося: в суспільній свідомості сучасного покоління інтенсивно утверджується фальшивий образ Кобзаря як «міфотворця», «пророка»... Та це не є предметом нашої статті. Мета – в іншому аспекті – розгляд окремих тематичних координат, що стають полем вираження сфери зацікавлень Шевченка. Основні мотиви творчості на повну силу відбивають світ відчуження поета, їх національну наснагу й віру в кращу долю рідного народу.

Без Шевченка, без національної культури взагалі немає повноцінного незалежного буття. Лірика поета постала з того настрою, що мимоволі випливала з якоїсь нагоди та із зовнішніх обставин, у яких він перебував. Під впливом цього ліричного настрою стихійно проривається характерний ритмічний потік слів, що й виявляє душевний стан та переживання митця. Задушевність, м'якість, палка внутрішня сила при тому, темперамент і глибока людяність – ці особливості творчої спадщини Шевченка, класика

української літератури, її духовного натхненника й учителя.

Шевченко з'явився на горизонті тогочасних передчуттів і сподівань у ролі романтичного визволителя, який своїм словом почав збивати із земляків кайдани громадянської пасивності та національної зневіри. Ми належимо до того народу, який більше любив, ніж ненавидів, а якщо й ненавидів, то вивищував себе цією ненавистю над скорботою історичної долі. Нас повинні тривожити перестороги наших духовних пророків, бо надто високою ціною даються нам уроки історії.

Історію творять люди. Це твердження можемо вважати класичним – настільки воно зрозуміле само собою і не потребує доказів. Але – тільки на перший погляд. Бо справді: який зміст вкладаємо в поняття «люди»? І тоді з'являється на порядку денному споконвічна проблема героїв та маси. А кожен конкретний індивід становить собою мікрокосм, неповторний у своїй психологічній невичерпності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій науковців, літературознавців та філософів є досить цікавим свідченням про те, що Тарас Шевченко у своїй творчості надає великого значення особистості, веде боротьбу за її формування та утвердження. До дослідження творчості Т. Шевченка долучались О. Бабишкін,

П. Іванишин, Ю. Луцький, С. Носань, Є. Сверстюк, Ю. Солод та інші. Здається, історики, літературознавці, фольклористи, краєзнавці, письменники і художники у статтях, брошурах, книгах, поемах, віршах, оповіданнях, повістях, романах, у гравюрах і живописних полотнах вичерпно дослідили життя і творчість Кобзаря, його літературно-мистецький та громадянсько-побутовий феномен, всезростаючі широти його животворного впливу на людські душі й позитивні соціальні зрушення. Однак Шевченко лишається до наших днів повністю не відкритою, загадковою планетою, що сяє в небі духовності української нації зорею першої величини і так же велично і загадково горить у сузір'ї світового обсягу серед найдосконаліших імен усіх віків і народів.

Тож метою статті є висвітлення художньої майстерності Тараса Шевченка у змалюванні страждання за Україну, майбутнє якої тривожило поета набагато більше за його власне життя, дослідити ліричну творчість поета як представника великої української нації.

Одним із найпоширеніших міфів, утверджених у нашій історіософії, була теза про незаперечний пріоритет маси, яка, мовляв, реально вирішує всі соціальні проблеми. Але ж маса складається з індивідуальностей, які й визначали своїми діями реальний перебіг подій.

Т. Шевченко належав до тих небагатьох людей, які жили й діяли для майбутніх поколінь українців. Він намагався з'ясувати причини духовного покріпачення земляків, яких усе життя пасинкували, позбавляючи в такий спосіб розвою. Зрадництво, одступництво, фарисейська покірність, підла готовність служити сильнішому – ці прищеплені в невірності риси гіркої ментальності пекли шаленим вогнем душу Шевченка. Тому він зазирає в розриті могили, з жахом пізнаючи першопричини національної трагедії. Основна з них – духовне невірництво, агресивне яничарство, роз'єднаність, продажність національної еліти, не сформованість національної самосвідомості. Занедбані і знищені пам'ятки старовини, різні заборони виховували людей без роду і племені, слабодухих, внутрішньо невірних, а через те – підлих.

Чим хвалиться українська ворона в містерії «Великий льох»? Підлими діяннями супроти свого народу, ставши підступним демоном України, символом національного самоїдства, повної зневаги до ідей власної незалежності – Хмельницького поховала разом із надіями на національне визволення, приборкала й знищила запорізьке козацтво, спровокувала поразку Карла XII і гетьмана Мазепи, і «дворянства страшну силу у мундирах розплодила, як тих вошей розвела» [5, с. 240].

У своїй сьогоднішній державницькій гідності ми ще не осягли усвідомлення моральної необхідності самооцінки наших власних гріхопадінь і самозрад – можливо, ще не час, ще надто болісно сприймаємо ми й те, що нам виповів Шевченко про часи наші, коли дійшло до того, що церкви Богданові розвалювалися з волі чужої влади і помалу засипали великий льох.

Великий льох – це глибока національна таїна й останній притулок надії. Тому українська ворона

застерігає московську від розкопування Богданового льоху, бо народиться новий Іван Гонта, що «розпустить правду й волю по всій Україні». Але ось парадокс: народиться й другий Іван, який буде «... це вже наш! Катам помагати» [5, с. 241].

Здається, що «Великий льох» недомовлений. Ця поема прозирає в найпотаємніші глибини вікових взаємин Росії й України. Може, за цією містерією був задум ще якоїсь поеми? За солоною, їдкою іронією чується спрага цілющих, життєдайних джерел. Загадкова ця містерія, фантазмагорична, бо що то за дивовижні скарби у великому льосі. Може, й справді, цей великий льох – ніби правдива наша історія, ще закрита (навіть сьогодні!) од людського зору. Дух свідомого українства – то предковичні звичаї та обряди. Історична пам'ять – то наш фольклор, то мова, що є незнищеною протягом століть, незважаючи на всі заборони. Мова дозволяє проникнути в найсвідоміші епохи, від яких, може, не лишилось письмових пам'яток і треба розбуджувати не лише історичну пам'ять нашого народу, а й українську пам'ять. Дати гордість народові за його тисячолітню історію. Шевченко багато ходив по Україні, відвідавши Суботів, Переяслав, Чигирин, Батурин, з'єднавши Чигирин з Батурином: де він, великий льох? Де ключ до його дверей? Чи врешті може хтось той льох відчинити? Якщо воля відродиться, тоді й льох потаємний відкриється, явивши світові велич українства.

Власне пророцтво української ворони, яке так трагічно відбувалося в Україні ХХ століття, віриться, що вичерпалося: символічна церква – домовина, у якій була похована душа поневоленого народу, його правда, честь і гідність, розпалась-розвалилась, і справдилося пророцтво Шевченка – Україна встала, засвітила світ волі. Незнищенність «Великого льоху» України – того, що є її душею, її скарбом, її надією, – така головна думка твору.

Шевченко, як ніхто, знав: розбудовувати власну державність – то єдиний, безвідворотний шлях для рідного народу, бо інакше – смерть.

Але, на жаль, не втішаймо себе ілюзіями, що наше духовне невірництво скінчилося, що агресивне яничарство викоренилося, витравилося з душ багатьох із нас, що більше не народиться той близьню Івана Гонти. Щось занадто довго ми переборюємо своє духовне відчуження від рідної нації, нав'язане нам колонізаторською політикою північного сусіда.

Ю. Солод зазначає, що Шевченко прагнув перебороти те духовне відчуження національної інтелігенції тим, що формував власну, об'єктивну систему оцінок історичного минулого України. Він пов'язував в органічній єдності минуле, сучасне й майбутнє. Тому історична правда, хоч би якою гіркою, болісною для національної гордості й честі вона була, повинна згуртувати українців в єдиний національний організм і зміцнити ослаблену ідентичність українського народу. Шевченко виступав духовним будівничим нашої держави. Він – поет без поколінь, ставши сам собі і поколінням, і літературною хвилею, і поетичною школою. Шевченко осягнув такі потаємні глибини людського існування і свідомості, які межували з можливостями людської природи [4, с. 168].

Обов'язок нащадків самокритично осмислити його пророчі твори, долати духовне невірність шляхом забезпечення повної свободи особи. В основі людської пам'яті в митця завжди поряд – людська справедливість і несправедливість, правда і кривда, і обов'язково, – як спогад, і мрія, і найвища мета – воля. Не історики, а поет Шевченко створив художню модель материка Україна, власну модель Всесвіту, де визначив місце свого народу, його слова. В пісенно-епічній концепції історії України, де відчуття минулого поєднане з прозрінням майбутнього, на обох полюсах історії – воля. Вільні в поета думка і розум, душа і слово, бо вони живі, а у мріях – навіть та «сім'я вольна, нова», в ім'я якої він жив, творив, боровся, стверджуючи:

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля...* [5, с. 262].

У поезії Шевченка проявлено ідейно-емоційний образ його лірики такою рисою, як серйозність тону, збоченість некрикливого, але впертого слова. І коли вдумаєш в зміст сказаного Кобзарем, коли справді поділяєш велику турботу поета про минуле, теперішнє і майбутнє рідної країни, цілком природно сприймаш цей тон, бо слово «велике»: «святе», тихе, добре, кротке, дароване Богом, розтопить остиглі душі, відкриє святу правду незрячим і глухим і возвеличить їх у національній гідності та честі.

Для того, щоб прокинулася Україна, Шевченко, усвідомлюючи свою відповідальність за майбутнє України, молить Матір Божу:

*Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти...
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялося,
Щоб людям серце розтопило* [5, с. 482].

Поет свято вірить у те, що коли це станеться, то людям відкриється свята правда, а зцілена святим словом українська душа здатна сприйняти злагоду й порозуміння, єдність думки й дії.

Шевченко міг бути дуже різним: дивився вгору, але вмів глянути собі й під ноги, побачити бруд і нечисть і застерегти себе й інших від них. І хоча, як правило, літературознавці відзначали ліричність, співучість його поезії, але Кобзар проявив себе і в сатиричному форматі, що є органічним проявом народної невмирущості.

Сатирична творчість Шевченка бере початок з великої стривоженості, яка народжує сповідальну, особисту, на висоті орієнтовану поезію. Читаючи сатирично забарвлені твори, сміємося не весело й розгонисто, а тихо й гірко, бо перед нами постають пристосуванці й ренегати, двоєдушні й безликі кар'єристи, любителі гучних слів і мізерних справ... Автор не боявся сказати про аморальність тих, хто вважав себе елітою нації, а насправді: «Дядьки отечества чужого!» [5, с. 578], «Раби, підніжки, грязь Москви, Варшавине сміття...» [5, с. 271]. Ці рядки

ніби написані спеціально для сучасних обставин: читаючи їх, гніваєшся, переживаючи зіткнення того, давнього з теперішнім (честь і підлота, щирість і пристосуванство, розум і тупість). Тут спресовано зміст і напругу конфліктів дев'ятнадцятого століття, що знайшли своє продовження і сьогодні. Поезія Шевченка особливо захоплює пристрасним розвінчанням натур, байдужих до рідної землі, мови, історії. Кобзаря гнітило, що їх так багато, представників людської спільноти, духовно нищої й недалеко розумом:

*Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі
Лакеї в золотій оздобі...* [5, с. 536].

Викривальний пафос дещо пом'якшується філософською думкою, інколи іронічною посмішкою, і від цього він тихішає, сприймається розумом, а не лише емоціями.

Що справжнє, а що фальшиве, що чесне, а що підле, що штучно обмежує світ, а що робить його безмежним – це питання, що хвилюють поета:

*Дурні та гордіє ми люди
На всіх шляхах, по всій усюді,
А хвалимось, що ось-ось ми
І над землею, і водою,
І од палат та до тюрми
Усе царі...* [5, с. 443].

На думку П. Іванишина, національне рабство змальоване Шевченком широко, багатогранно і має два головні виміри: фізичний і духовний [1, с. 94]. Важливішим для поета є, звісно, духовний, бо лише за духовними критеріями вимірюється рівень національної свідомості народу. Серед тисяч рядків духовність – те, що пов'язано із внутрішнім світом людини, її мораллю, – думками, займала центральне місце. Духовний світ незмінний, стійкий, і в цьому вся цінність, сила і святість народу.

Чи був Шевченко поетом-месією, чи просто поетом? Де межа між цими поняттями і чи існує вона взагалі?

Митець постійно почувався невірником, байдуже, чи перебував на так званій волі, чи на засланні:

*В неволі тяжко, хоча й волі
Сказать по-правді не було* [5, с. 299].

*Не гріє сонце на чужині,
А дома надто вже пекло* [5, с. 317].

Гнів Шевченка, його ненависть – від великої любові до людей, пригнічених і знедолених од любові до своєї поневоленої батьківщини. Але він готовий забути навіть кривди, готовий простити, ладен повірити в добро, не витолочене до кінця в душі навіть у представників панства, звертаючись у «Посланні» до тих, хто ще не зовсім утратив зв'язок з народом України:

*Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, –
Нехай мати усміхнеться...
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України...* [5, с. 272-273].

Поет свідомо акцентує на майбутньому, передбачаючи часи, коли «заплакана мати» здобуде, нарешті, волю для своїх дітей. Найбільша істина в цих рядках – його людяна віра в добро й любов. Ю. Луцький констатує, що цей оптимізм ще виразніше засвідчено в невеликому вірші «Стоїть в селі Суботові»:

*...Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти! [5, с. 247].*

Розірвати коло історичної приреченості на поступ могла тільки особистість, що мала право на власний значущий рух і присуд, на час, який не перекривається часом вічного народного буття [3, с. 243]. Людина і світ Шевченка – духовна проекція народних уявлень про мудре й справедливе, тривале й належне із минулого в майбутнє, момент самовідтворення народного буття і духу, що його живить:

*Як укупі жити...
... братів благих своїх
Господь не забуде:
Воцариться в дому тихих
В сім'ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка до віка [5, с. 280].*

Шевченку властива мужня моральна причетність до суспільного життя, рішуче окреслення власної позиції в його плині. «Ототожнюючи свою долю з долею України, митець досліджує причини й наслідки трагедії нації. При цьому він дивиться на світ реально, не ідеалізуючи минуле, не зациклюючись на похмурому сучасному і проектуючи щасливе майбутнє, моделюючи його інваріантність» [2, с. 322].

Стародавні філософи твердили, що зло робиться само собою, а добро треба робити спеціально і весь час наново, воно навіть зроблене, саме не перебуває, а існує. Шевченко, видатний митець, у силу своїх сил і можливостей творив добро, здобуваючи простір для думки, де людина може, розірвавши причинно-наслідковий ланцюг, піднятися над буденністю, випрямитися, хоча варто зауважити, що в поезії Кобзаря вихідною тезою авторового світосприймання є розуміння малості людини супроти всесвіту.

Людське серце б'ється тривогою, відчуваючи свою недовгочасність перебування на землі, на кожному кроці переконуючись, що залежить від нещасливої, невблаганної долі.

Ще одне прокляття людини – її самотність. Людина, підкреслює Шевченко, безкінечно самотня вдома, самотня в цьому безглуздому світі:

*Немає слов, немає сльоз,
Нема нічого...
Нема на що подивитись,
З ким поговорити,
Жити не хочеться на світі [5, с. 448].*

Ліричний герой поета не має сили подолати свою загубленість, бо немає любові, довіри, співчуття між людьми. Ні спогади дитинства, ні юність, ані довгі роки неволі не змогли дати відчуття захищеності, водночас все відчутнішою стає стіна відчуження і

самоти, самоти і страждальності від гіркого усвідомлення своєї правоти, яку ніхто не бачить, від розпачу нерозуміння, від несприйняття творчості, смислу всього життя:

*Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашиито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене [5, с. 442].*

Самотність – стан душі, який потребує обов'язкової наповненості, віри в Бога, адже немає іншого способу опинитися поблизу Бога, як через самотність, тому що тільки в стані самотності душа знаходить істинне буття:

*Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай!
І більш нічого не давай! [5, с. 559].*

В основі всіх тем, що прозвучали в поезії Шевченка – туга за Україною, за тим, за чим боліло серце. Очіма своїх віршів автор пильно вдивлявся в усі деталі рідної природи, в усі дрібниці рідного оточення, перебираючи їх, пестячи їх словом:

*Ставок, гребелька і вітрак
З-за гаю крилами махає.
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
Попід горою... [5, с. 445].*

Майже кожен твір Шевченка – ціла гама почуттів, підкреслених влучно й відверто. Знову й знову дивує стихійна лірична сила в цих, здається наспіх, на одному диханні створених поезіях, дивує живописність і виразність, емоційна точність їх слів, величезний обсяг поетової пам'яті, яскравість образів:

*... Сонце йде
І за собою день веде [5, с. 574].*

Т. Шевченко увічнив картину української природи в поетичному слові, ніби передаючи нам у спадок, щоб берегли, піклувалися про неї, розумно обходилися з її багатствами і такою ж здоровою, красивою і щедрою передали дітям, онукам, правнукам своїм.

Наша розмова – це тільки окреслення найзагальніших контурів творчості Шевченка, та й то в рамках окресленого часу. Поет має в собі від усіх синів України, які боролися за її щастя і волю, а пошанування героїв і любов до Вітчизни є головним і незаперечним пафосом його творів. Усе ідейно-емоційне звучання віршів відповідає народній моралі, підносячи любов до рідної землі над усіма правдами й кривдами історії:

*... на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі [5, с. 568].*

За «Кобзарем» можна вивчати історію українського народу. Один із наших сучасників висловився приблизно так: якби ми, українці, розуміли Шевченка, ми б сьогодні не були такими, якими є. З пам'яті зринає: «Якби ви вчилися так, як треба...» Справді, коли б ми вивчали нашу справжню (не кон'юнктурну) історію і розуміли її за Шевченком, ми б не витворили того, що зробили: не топтали б по дорогах могилах, не

зрікалися б рідної мови й пісні, не були б страхопудами, коли йдеться про найсвятіше. Як зазначає П. Іванишин: «Закоріненість Шевченка у своє, у боротьбу із «злом і бідною» передусім свого народу зрозумілі кожній порядній людині» [1, с. 156].

Гортаючи «Кобзар», з подивом читаємо його вільне слово – вільного невільника – і розуміємо, що та воля й правда перед Богом і людьми і є головним посланням Шевченка до майбутніх поколінь.

Коли говоримо про уроки і заповіді поета, який постійно вчить, кличе, нагадує, запитує:

*Один у другого питаєм,
Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?* [5, с. 328].

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванишин Петро. Вульгарний «неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка / Петро Іванишин. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 174 с.
2. Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини XIX століття : підручник / [за ред. О. А. Галича]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 392 с.
3. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький ; [ред. рада : В. О. Шевчук та ін. ; вст. ст. М. Рябчука ; художній оформлювач серії І. М. Гаврилюк]. – К. : Видавництво «Час», 1998. – 255 с.
4. Солод Ю. Українська класична література. Конспект : навчальний посібник [за програмою 9-10 класів] / Ю. Солод. – Видання друге, виправлене, поширене. – К. : Світло знань, 2006. – 448 с.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко. – Сімферополь : Видавництво «Крим», 1969. – 672 с.

© Бондаренко Г. І., Клименко З. О., 2014

Дата надходження статті до редколегії 01.07.2014 р.